

Fritz Gergely

Szakmai beszámoló
Magyar Állami Eötvös Ösztöndíjhoz

Traumaábrázolás és a történelmi dráma hagyománya a kortárs magyar
színházban, valamint a műtfeldolgozás kritikai fogalomtörténete c. pályázathoz
2022. április 1–augusztus 31.

Freie Universität Berlin Institut für Theaterwissenschaft

Pályázati azonosító: 166273

Az ösztöndíj megpályázásának legfőbb szándéka már korábban megfogalmazódott bennem. Színháztudományi kutatásaim, azon belül a trauma- és műtfeldolgozás színházi vonatkozásairól készülő disszertációhoz szükséges eddigi tudásom elmélyítése céljából pályáztam a berlini Freie Universität Színháztudományi Tanszékére, öt hónapos időtartamra. A kutatási időszak alatt a doktori disszertációhoz szükséges további kutatásokat, illetve a dolgozat megszüvegezésének folytatását terveztem. Ezek, néhány nehézségtől (lakhatás megszervezése) eltekintve kiválóan sikerültek. A berlini Freie Universität Színháztudományi Intézete régi múltra tekint vissza, egykori vezetője, Erika Fischer-Lichte iskolateremtő kutatóként immár emeritaként vesz részt az intézet működésében. Az intézet jelenlegi vezetőjét, Prof. Dr. Matthias Warstattot korábban személyesen nem, csak online formában ismertem, most azonban személyesen is sikerült találkozunk. Konzultációink sokat segítettek a témámmal kapcsolatos további vizsgálatokhoz. A Freie Universität könyvtárai, a Színháztudományi Intézet szakkönyvtára ehhez megfelelő körülményeket biztosított. Ezekon kívül még a Staatsbibliothekot és az Universitätsbibliothek der Humboldt Universität zu Berlinto látogattam.

A kutatásom során legfőbb célom az volt, hogy a színház és műtfeldolgozás kapcsolatáról született, főként társadalomtudományi nézőpontot alkalmazó értelmezések helyett színháztudományi kérdésirányból megközelíteni a kortárs színház történelmi traumákat tematikusan megragadó előadásait. A műtfeldolgozás kritikai fogalomtörténete című fejezethez a fogalmat áttekintő egyik legfrissebb kötet adott irányjelzést, melyet Jürgen Reifengerger jegyez. A szerző szerint a műtfeldolgozás

(*Vergangenheitsbewältigung*) fogalma szorosan összekapcsolódott a történeti dokumentumok, tehát az emberiség elleni bűncselekmények eseménytörténetének feldolgozásával, a jogi számonkérésekkel és a demokratikus intézmények kialakításával (amelyek kizárólag az NSZK-ra értendők).¹ Már csak emiatt is problematizálandó a német múltfeldolgozás, Kelet-Közép-Európában mintaszerűnek titulált folyamattörténete. A fogalom ugyanis egy speciálisan német társadalmi gyakorlat leírásához keletkezett, amelyet a tudományos diskurzus eltérő nyelvi és regionális esetek elemzéséhez importált, a kellő kritikai reflexió elvégzése nélkül.² Reifenberger utalást tesz arra, ami a jelenség háttérében húzódhat: Kelet-Közép-Európában a rendszerváltást követő jogi és politikai múltfeltárás korántsem került összhangba a múltfeldolgozás német példán alapuló elméleteivel. Reifenberger könyvének szakirodalmi apparátusa további vizsgálatokhoz adott lehetőséget. A legfontosabbak között a *Vergangenheitsbewältigung im 20. Jahrhundert* c. kötetet emelném ki, amelyben tanulmányok sora foglalkozik a német múltfeldolgozás folyamattörténetével és magával a fogalom történetével is. Ebből arra a belátásra utalnék, hogy a magyar emlékezetpolitika a német felől olvasva használja a fogalmat, nem reflektálja annak német társadalomtörténeti beágyazottságát. A fogalom történetét kísérve kiviláglik, hogy a fogalom először történeti-társadalomtörténeti kontextusban jelent fel, majd ezt követte a fogalom szemantikai szélesedése, s került be az irodalomtudományi, illetve egyéb társművészetekkel foglalkozó diszciplínák magyarázóelvei közé, mint a múlttal foglalkozó műalkotások értelmezéséhez mankót nyújtó fogalom.

A berlini tartózkodás során a német emlékezetpolitika gyakorlati oldalával, a szimbolikus emlékezetpolitikáról és a nyilvánosságban tetten érhető emlékezetkultúráról is tudtam tapasztalatot szerezni. A Mauerpark megtekintése kiválóan szemlélteti a német emlékezetkultúra frissességét. A fal maradványai az egykori kettéosztottságnak állítanak emléket, interaktív, de mégis a maga hűvös egyszerűségével megmutatva a fal felépültének városszerkezetre és a város egykori lakóinak életére gyakorolt hatását. Ezzel szemben a központi holokausztemlékművet, a Topografie des Terrors múzeumot, illetve a Stasi-múzeumot egyaránt volt lehetőségem megtekinteni.

¹ Jürgen REIFENBERGER, *Vergangenheit. Bewältigung. Vergangenheitsbewältigung. Zur Geschichte und Theorie eines scheinbar erforschten Themas*, Bielefeld, transcript, 2019, 25.

² Uo.

A nyilvános emlékezettel kapcsolatban még egy kötetet emelnék ki az ösztöndíjas időszakból: a német emlékezetkultúra történetének kutatója, Aleida Assmann, a német műtfeldolgozást historizálva a német emlékezetpolitikai diskurzusok felől olvassa újra a műtfeldolgozás fogalmát. Assmann kiindulópontja, hogy az emlékezés miként vált a kultúratudomány kulcsfogalmává. Assmann az emlékezetdiskurzusok kapcsán rögzíti, hogy a múlt sosem adott, azt mindig elő kell állítani: a múlt mindig csak a jelenben létezik, amit mediális úton és reprezentáción keresztül vagyunk képesek életre hívni.³ A múlt jelenvalóvá tétele tehát mindig vissza is utal annak a jelennek a tudásszerkezetére, amelyben az rítusokon, ismétléseken, tehát performatív aktusokon keresztül megvalósul. A 'múlt-feldolgozás' hangsort alapul véve azonban adódik a kérdés, hogy milyen múlt-fogalom húzódik meg mögötte, amiről ráadásul a feldolgozhatóság feltételeződik. Tovább bonyolítja a fogalom meghatározhatóságát, ha a szóban forgó múlt traumatikus, ami per definitionem magában hordozza a feldolgozhatatlanságot, s ellenáll a nyelvi megfogalmazhatóságnak. A múlt feldolgozásának folyamatait a diszciplináris kérdésszempontok eltérő perspektívája is kijelöli. A német diskurzus gazdag fogalmi apparátusa annak a differenciált megértésére ad esélyt, hogy a háborút követően, adott egységkorszakokon belül egyéni, (kis)közösségi, társadalmi és állami szinten miként alakult a múlttal szembeni bánásmód. A *Vergangenheitsbewältigung* fogalma ernyőfogalomként másutt már alig használatos, helyette az emlékezet Aleida Assmann által kidolgozott modellje,⁴ az emlékezetkultúra (Erinnerungskultur), emlékezetpolitika (Erinnerungspolitik), a múltpolitika (Vergangenheitspolitik),⁵ történelem-politika (Geschichtspolitik)⁶ jelölik ki a fogalmi kontextust.

A fenti csomópontok az általam vizsgált színházi jelenségek elemzéséhez járulnak hozzá, ahhoz nyújtanak elméleti talapzatot. A történeti dráma diszpozitívuma c. fejezethez szintén sikerült gazdag anyagokat gyűjteni, amelyek feldolgozásával is sikerült előrehaladnom. Emellett a színház hatásesztétikájához egyaránt fontos könyvet ismertem meg, amely Magyarországon sajnos digitalizált formában sem volt elérhető. A

³ ASSMANN, Aleida *Gedächtnis als Leitbegriff der Kulturwissenschaften = Kulturwissenschaften. Forschung–Praxis–Positionen*, szerk. Lutz Musner, Wien, WUV Universitätsverlag, 2002, 32-36.

⁴ Aleida ASSMANN, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, München, C. H. Beck, 2006.

⁵ Norbert Frei, *Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*, München, C. H. Beck, 1996.

⁶ *Geschichtspolitik und kollektives Gedächtnis. Erinnerungskulturen in Theorie und Praxis*, szerk. Harald Schmid, V&R Unipress, Göttingen 2009.

kétezer-tízes évek magyar színházában a múlttal foglalkozó előadások kapcsán a recepció gyakran kritikai reflexió nélkül hivatkozott az előadás befogadásával járó következményekre. A nézőre gyakorolt hatás önmagában nem egyértelmű folyamat, amely a műtfeldolgozás kapcsán felveti azt a kérdést, hogy mi dolgozódik fel, ki végzi a feldolgozást és hogyan. A színházi előadás a múltat, avagy a néző az előadás befogadásával saját múltját? Ebben a kérdésben megerősítette korábbi hipotézisemet Matthias Warstat *Krise und Heilung. Die Wirkungsästhetiken des Theaters*⁷ című kötete, amelyben a szerző a színház hatásesztétikájának történeti és elméleti elemzésével épp azt emeli ki, hogy a (múltbeli) traumafeldolgozáshoz a színház egyéb formái (pl. pszichodráma) mutatkoznak igazoltan hatékony módszernek. A polgári illúziószínházban épp azok a feltételek (interakció, biztonságos tér, bizalom) hiányoznak, amelyek egyáltalán megteremthetnék a gyógyulás feltételeit.

Összefoglalva kijelenthetem, hogy az öt hónapos berlini tartózkodás messzemenően hozzájárult a disszertációmhoz szükséges kutatásokhoz, az elvárt célkitűzések megvalósításához. Sajnos a konkrét színházi tapasztalat ezúttal elmaradt, a covid-járvány következtében az ösztöndíjas időszak elején még alig működött a színház, majd ezt követően a nyári játékszünet kezdődött el. Mindezt kárpótolták az egyetemen folytatott inspiráló beszélgetések és a kutatásaimhoz szerzett további inspirációk. Mindezekért köszönettel tartozom Warstat professzor úrnak, illetve az eddig nem említett Dr. Michael Lorbernek, aki jelenleg szintén az Intézet kötelékében dolgozik, s korábban még Bécsben, rendkívül inspiráló kurzusai utáni beszélgetésünk nyomán erősödött meg bennem a berlini pályázat szándéka. Mindennek megvalósulásához a Tempus Közalapítványnak is köszönettel tartozom.

Előkészületben lévő tanulmány: **„Színház” és „műtfeldolgozás” – fogalmi kérdések és diskurzusok**

Budapest, 2022. szeptember 19.

Fritz Gergely sk.

⁷ WARSTAT, Matthias, *Krise und Heilung. Die Wirkungsästhetiken des Theaters*, Paderborn, Wilhelm Fink, 2010.